

FTAXP 06.61.53
ЭОЖ 332.711

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-51-56>

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,*¹

э.ғ.к., профессор.

*e-mail: gau17erj@mail.ru

Л.М. БЕКЕНОВА,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

Э.Х. АХАТОВА,¹

э.ғ.к., доцент.

e-mail: eahatova@mail.ru

М.Д. АХТАНОВА,²

докторант.

e-mail: merey.kz@gmail.com

¹Алматы гуманитарлық-экономикалық
университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²«Туран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

ЗАМАНАУИ УРБАНИСТИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада заманауи урбанистикалық түсініктердің негізгі ережелері қарастырылды. Мақаланың мақсаты – оларды жүйелеу және талдау, сонымен қатар қазіргі жаһандық қоғам үшін әмбебап қалаларды дамыту мен жаңғыртудың модельдері мен стратегияларын анықтау. Заманауи урбанистикалық түсініктер мен олардың жүйеленуіне жан-жақты және терең талдау жасау үшін авторлар урбанизация ұғымының өзін және қазіргі урбанизацияның негізгі принциптері мен тұжырымдамаларын зерттеді. Қазіргі кезеңдегі урбанизацияның жаһандық көрінісінің философиялық-идеологиялық, проблемалық және кеңістіктік (географиялық) негізгі аспектілері зерттелді. Сондай-ақ, жаңа урбанизация тұжырымдамасы аясында әзірленген қала құрылысының негізгі ережелері берілген. Қарастырылған негізгі ережелерді талдай келе, бұл тұжырымдама адамның өмір сүруі мен табиғатты сақтау үшін жайлы, экологиялық, эргономикалық және әлеуметтік теңдестірілген жағдай жасауға бағытталған деген қорытынды жасалды. Урбанизацияның негізгі түсініктерін зерттеу кезінде экономикалық зерттеулердің келесі әдістерінің жиынтығы қолданылды: монографиялық, мақсатқа бағытталған және логикалық. Зерттеу жұмысында салыстыру мен жалпылау, ғылыми абстракция және синтез сияқты теориялық зерттеу әдістері де қолданылды.

Тірек сөздер: урбанизация, заманауи урбанизм, қала, агломерация, қалалық қоныстар, қала халқы, урбанизациялану көрсеткіштері, урбанистикалық тұжырымдамалар.

Негізгі ережелері

Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі урбанистік тұжырымдамалардың негізгі ережелері мен урбанизацияның жаһандық көрінісінің негізгі аспектілері қарастырылған. Урбанизация және урбанизация ұғымдарының анықтамалары берілген.

Кіріспе

Барлық әлемдегідей Қазақстан Республикасында урбанизация процесі белсенді жүріп жатыр. Егер урбандалу процесіне әсер еткен тарихи процестерге көз жүгіртсек, Қазақстанда урбандалу процесі 1960 ж. бастап 1990 ж. дейін (Қазақстанда тың жерлерді игеру, содан кейін индустрия мен өнеркәсіптің дамуы және соның салдарынан жаңа қалалардың құрылысы) неғұрлым белсенді жүріп жатқаны байқалады, осы кезеңде урбандалу пайызы 44-тен 56

пайызға дейін өсті. Дегенмен қайта құру, КСРО-ның ыдырауы және Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің қалыптасу кезеңі, яғни 1990–2000 жж. қала халқының қысқаруы (9 588,9 мың адамнан 8 405,4 мың адамға дейін), бұл адамдардың Қазақстаннан өзінің тарихи отанына қоныс аударуының үлкен толқынымен байланысты. Ал осы кезеңде урбанизация деңгейі 0,5 пайыздық тармаққа өсіп, 2000 ж. 56,5% құрады, 2014 ж. елдегі қала халқының саны 90-шы жылдың көрсеткіштеріне жетті және 9 635,3 мың адамды құрады, мұндай көрсеткішке халықтың ішкі көші-қоны, ауыл тұрғындары қалада жұмыс іздейтіндігі, жастар оқудан кейін ауылға оралғысы келмейтіндігі әсер етті.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Урбанизацияның негізгі тұжырымдамаларын зерттеуде экономикалық зерттеулердің келесі әдістерінің жиынтығы қолданылды: монографиялық, бағдарламалық-мақсатты, логикалық. Зерттеу жұмысында салыстыру және жалпылау, ғылыми абстракция және синтез сияқты теориялық зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер, талқылау

Қазақстан Республикасының 2025 ж. дейінгі Стратегиялық даму жоспарында – «Адамдардың әл-ауқатын экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің деңгейіне көтеруге алып келетін экономиканың сапалы және тұрақты өрлеуіне қол жеткізу» мақсаты қойылған. Осылайша, Республика өңірлерін әлеуметтік-экономикалық дамытудың негізгі мақсаты – халықтың өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады. Ел экономикасының орнықты көтерілуі және халықтың әл-ауқатының артуы басқарудың өңірлік ерекшеліктеріне, аймақ бойынша қоныстандыру жүйесіне, қалалар мен қоныстардың дамуына да байланысты.

Қоныстандыру жүйесінің негізгі көрсеткіштерінің бірі – урбанизация болып табылады, ол Г.М. Лаппо бойынша: «...халықтың әлеуметтік-кәсіби және демографиялық құрылымында өзгерістер тудыратын, оның мәдениетіне, өмір салтына, психологиясына және т.б. әсер ететін, қоғамның дамуындағы қалалардың рөлін арттырудың тарихи процесі» болып табылады [1].

Қазіргі кезеңдегі урбанистік тұжырымдамаларды жан-жақты, терең талдау және оларды жүйелеу үшін урбанизация түсінігі, урбанизмнің негізгі принциптері және тұжырымдамаларымен танысу қажет.

Урбанизация – бұл қалалар мен қалалық елді мекендердің өсуімен, қала тұрғындарының санының артуымен және қалалық өмір салтының басым болуымен көрінетін әлеуметтік-экономикалық процесс.

Урбанизацияның жаһандық процесі үш негізгі аспектіде көрінеді [2]:

- ♦ Философиялық және дүниетанымдық көзқараспен алғанда, қалалардың өсуі мен дамуы адамзат өркениетінің дамуының негізгі факторларының бірі болғандықтан, қалаларда адамдар көп шоғырланған жерде көптеген әлемдік мәселелер туындайды және адамзаттың даму перспективалары анықталады;

- ♦ Мәселелік. Урбанизацияны анықтайтын негізгі мәселелер мен сұрақтар [3]:

- табиғат пен қоғам, қала аумақтары мен ауылшаруашылық жерлер, саябақтар мен орман алқаптары арасындағы тепе – теңдік;

- урбанизацияланған және ауылдық аумақтар арасындағы мәдени және экономикалық айырмашылық, экономиканың құлдырауы және демографиялық айырмашылықтар;

- ресми түрде қала халқының өсуі мен оның төмен мәдени және әлеуметтік дамуы арасындағы алшақтық, жаңа урбанизацияланған аумақтар инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы (псевдоурбанизация немесе жалған урбанизация);

- жергілікті тұрғындар мен келген иммигранттар арасындағы әлеуметтік, мәдени және этникалық қақтығыстар.

Кеңістіктік (географиялық). Урбанизация процесі бүкіл әлемде, барлық мемлекеттерде байқалады. Бұл процестің глобалдылығы тек оның аумақтық және аймақтық айырмашылықтарымен расталады.

Сонымен, урбанизация жаһандық әлеуметтік-кеңістіктік процесс екенін атап өтуге болады. Бұл процесс келесі негізгі сипаттамаларға ие:

- 1) қала тұрғындары санының тұрақты өсуі;
- 2) халық негізінен экономикалық орталықтарда тұрақталады (мегаполистерде, ірі қалаларда) шоғырланған;
- 3) урбандалған аймақтарды кеңейту.

Урбанизация процесін сипаттайтын көрсеткіш урбандалу болып табылады. Урбандалудың екі көрсеткіші бар. О.А. Констатиновтың айтуы бойынша, бұл қала халқының пайызы және әр түрлі адамдар тұратын қалалық елді мекендер арасында қала халқының бөлінуі. Ф.М. Листенгурт бойынша бірінші көрсеткіш-қала тұрғындарының үлесі, ал екінші көрсеткіш үлкен қалалар тұрғындарының үлесі (100 мыңнан астам тұрғын).

Сондай-ақ, қалалық үлгідегі белсенді өндірістік, көлік және инженерлік құрылыстары бар жерлер урбандалған аумақтар болып саналады. [1]

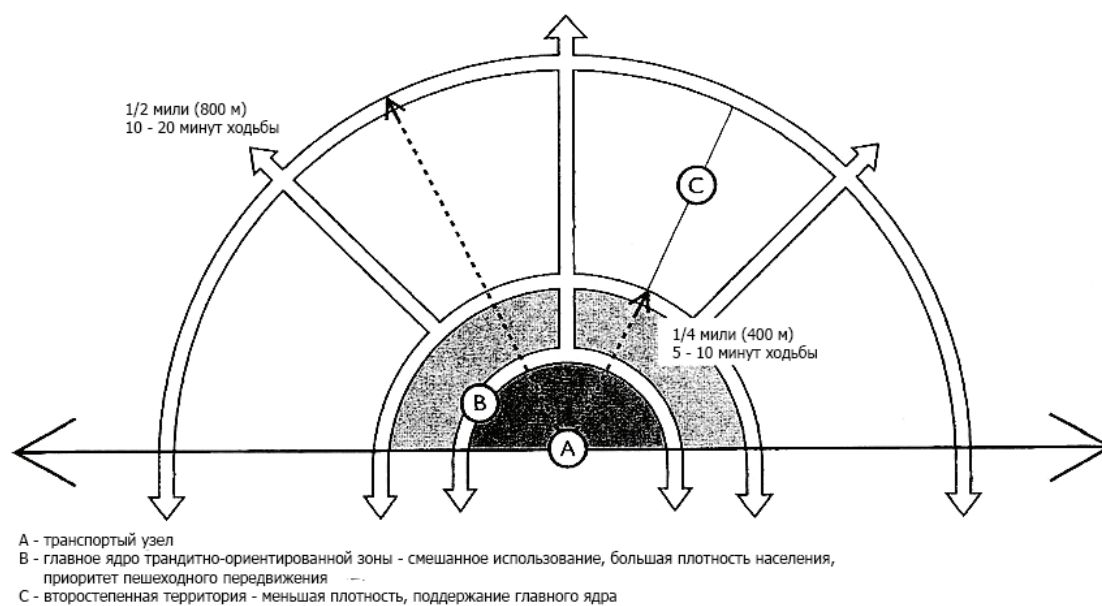
Қазіргі кезеңдегі урбанистік тұжырымдамалар – экологиялық, эргономикалық қалалық кеңістікті құруға бағытталған заманауи қала құрылысының тұжырымдамалары болып саналады.

Жаңа урбанизм тұжырымдамасы аясында келесі негізгі ережелер жасалған [4]:

1. Көліктік-бағдарлауды дамыту (transit-oriented development) [4].

Дуглас Келбах алғаш рет 1989 ж. «The Pedestrian Pocket Book» кітабында «...жаппай көлік түрлеріне бағытталған ғимарат» ретінде ұсынды, содан кейін 1993 ж. Питер Карлтруп «The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream» кітабында жалғастырып, аяқтады.

Осы идея авторларының ойынша, урбандалған аймақтың орталығында көлік-ауыспалы торабы орналасуы тиіс, яғни көліктің бірнеше түрінің қиылысатын жері, оның айналасында тұрғын үйлер мен инфрақұрылымдардың тығыз құрылысы жүріп жатқандығы көрсетіледі [5] (сурет 1).

Сурет 1 – Қаланың көліктік -бағдарлауды дамыту сызбасы [5]

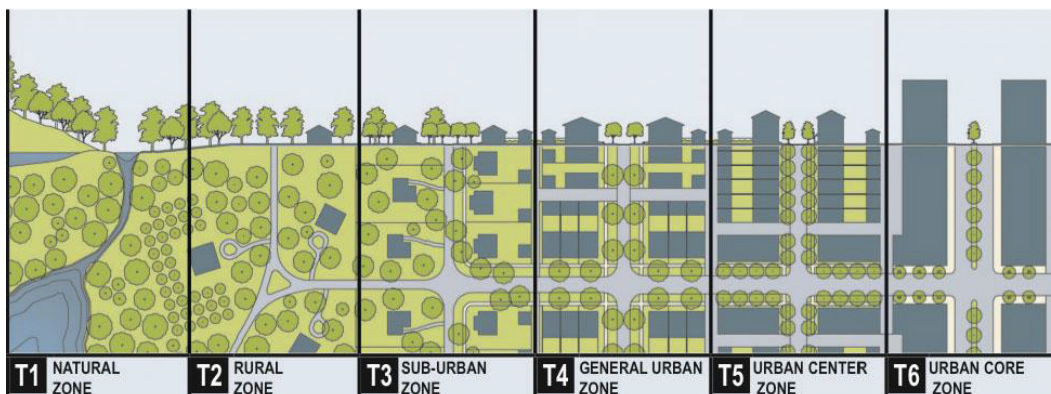
2. Шағын даму немесе ақылды өсу (smart growth)

Бұл тұжырымдама қала аумақтарының бақылаусыз өсуіне және жаңа жерлерді игеруге емес, қала кеңістігін неғұрлым тиімді пайдалануға, құрылыстың ықшамдылығына және қала тұрғынына қажетті барлық жағдайларға бағытталған.

Қала құрылысының осы тұжырымдамасын пайдалану экологиялық, экономикалық және әлеуметтік сипаттағы артықшылықтарды алуға мүмкіндік береді (тұрғындардың автомобильдерді күнделікті пайдаланудан бас тартуы, қала айналасындағы жасыл белдеудің өсуі, тауарлар мен қызметтерді жеткізуге шығындарды азайту, тұрақты қалалық қоғамдастықтар құру және т.б.).

3. Трансектілік жоспарлау (transect planning).

Қаланы дамыту тұжырымдамасының бұл идеясын Андрес Дуэни әзірледі және белгілі бір параметрлері бар қалаға қолайлы аймақтардан бір-біріне еркін ауыса алатын бірқатар аймақтарды білдіреді (сурет 2).

Сурет 2 – Андрес Дуанидің қалалық бөлімі (urban-to-rural transect) [4]

Ақпарат көзі: SmartCode

T1 аймағы – табиғи аумақтар, қорықтар, қаумалдар, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сондай-ақ геологиялық, климаттық, гидрологиялық және басқа да белгілері бойынша қоныстандыруға жарамсыз жерлер.

T2 аймағы – ауыл шаруашылығы аумақтары мен алқаптары және фермалар мен үй шаруашылықтары.

T3 аймағы – тығыздығы төмен жеке тұрғын үй құрылысы аймағы және қала шекарасында орналасқан.

T4 аймағы – негізгі қалалық аймақ, орта қабатты құрылыстармен ұсынылған және функциялардың кең спектрін қамтиды.

T5 аймағы – қала орталығы, көпфункционалы жоғары тығыздықтағы құрылыспен ұсынылған және жаяу жүргіншілерге арналған.

T6 аймағы – бұл қалалық ядро, функциялардың кең спектрі бар, тек ірі қалаларға ғана тән, қажет болған жағдайда көп қабатты ғимараттар болуы мүмкін

Тұрғын аудандарға жақын болмауы тиіс зиянды өндірістер, арнайы мекемелер мен құрылыстар мамандандырылған аудандарға көшіріледі (SD – special district). Осы тұжырымдама бойынша құрылыс салу және аймақтардың орналасу ережелерін реттейтін құжат – SmartCode болып табылады.

4. Аралас функционалдық пайдалану (mixed-use development).

Бұл тұжырымдама тұрғын үй, сауда, мәдени, рекреациялық және қаланың басқа да функциялары қатар орналасқан кезде аудандастырудан тыныш және өнеркәсіптік аудандарға кетуді және қалалардың тарихи қалыптасқан, аралас құрылысына оралуды көздейді. Бұл модель қалалық кеңістікті тиімді пайдалану, автомобильдер санын азайту, көлік жүйесіне жүктемені азайту және т. б. сияқты бірқатар артықшылықтарға ие.

Қорытынды

Сонымен, жаңа урбанизмнің негізгі ережелерін талдай отырып, оның тұжырымдамасы адамға бағытталған қала құрылысына, яғни адамның өмір сүруі мен табиғатты сақтау үшін қолайлы, экологиялық, эргономикалық және әлеуметтік теңгерімді жағдай жасауға бағытталғанын атап өтуге болады. Бұл тұжырымдама бойынша жаңа қала, арман қала – бұл әлеуметтік өмір қауіпсіз көшелер мен қоғамдық кеңістіктерге шоғырланған қала, тұрғындары негізінен қоғамдық көліктер мен велосипедтерді пайдаланады деп қорытынды жасауға болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ғылыми жобаларын гранттық қаржыландыру шеңберінде дайындалған (ЖТН: АР09260795 «Пандемиядан кейінгі кезеңде урбанизация үрдістерін басқарудың ұйымдық-экономикалық тетігі»).

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Лаппо Г.М. Қалалар географиясы. – М.: Владос, 1997.
- 2 Козлова И.В. Геоурбанистика. – 2010. URL: <https://uchebnikfree.com/geografiya-sotsialnayaekonomicheskaya/geourbanistika.html>
- 3 Глазычев В.Л., Гольц Г.А., Сайко Э.В., Карпов С.П., Князевская Т.Б., Ястребицкая А.Л. Қала тарихи процестердің әлеуметтік-мәдени құбылысы ретінде. – Мәскеу, 1995.
- 4 Иванькина Н.А., Перькова М.В. Жаңа урбанизм тұжырымдамасы: дамудың алғышарттары және негізгі ережелері // БМТУ хабаршысы. В.Г. Шухов. – 2018.
- 5 Carltrap Peter. The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream. New York City: Princeton Architectural Press, 1993. – 176 p.

REFERENCES

- 1 Lappo G.M. (1997.) Qalalar geografiasy. M.: Vlosos.
- 2 Kozlova I.V. Geourbanistika. – 2010. URL: <https://uchebnikfree.com/geografiya-sotsialnayaekonomicheskaya/geourbanistika.html>
- 3 Glazychev V.L., Gols G.A., Saiko E.V., Karpov S.P., Knäzevskaia T.B., İastrebitskaia A.L. (1995) Qala tarihi prosesterdiñ äleumettik-mädeni qūbylysy retinde. Mäskeu.
- 4 İvānkina N.A., Perkova M.V. (2018) Jaña urbanizm tūjyrymdamasy: damudyñ alğyşarttary jäne negizgi erejeleri // BMTU habarşysy. V.G. Şuhov.
- 5 Carltrap Peter (1993) The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream. New York City: Princeton Architectural Press. 176 p.

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,*¹

к.э.н., профессор.

*e-mail: gaul7erj@mail.ru

Л.М. БЕКЕНОВА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

Э.Х. АХАТОВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: eahatova@mail.ru

М.Д. АХТАНОВА,²

докторант.

e-mail: mercy.kz@gmail.com

¹Алматинский гуманитарно-экономический университет, Казахстан, г. Алматы

²Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ УРБАНИСТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ

Аннотация

В статье рассмотрены основные положения современных урбанистических концепций. Целью данной статьи является их систематизация и анализ, а также выявление универсальных для современного глобального общества моделей и стратегий развития, модернизации городов. Для проведения комплексного и глубокого анализа современных урбанистических концепций и их систематизации авторы исследуют само понятие урбанизации и основные принципы, концепции современного урбанизма. Изучены основные аспекты проявления глобальности урбанизации на современном этапе, философско-мировоззренческие, проблемные и про-

странственные (географические), а также даны основные положения градостроительства, разработанные в рамках концепции нового урбанизма. После анализа рассмотренных основных положений сделан вывод, что данная концепция направлена на создание комфортных экологически, эргономически и социально сбалансированных условий для проживания человека и сохранения природы. При изучении основных концепций урбанизации применялся комплекс следующих методов экономических исследований: монографический, программно-целевой, логический. В работе над исследованием также были использованы такие теоретические методы исследования, как сравнение, обобщение, научная абстракция, синтез.

Ключевые слова: урбанизация, современный урбанизм, город, агломерация, городские поселения, городское население, показатели урбанизированности, урбанистические концепции.

G.ZH. SEITKHAMZINA,*¹

c.e.s., professor.

*e-mail: gau17erj@mail.ru

L.M. BEKENOVA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: bekenova_l@mail.ru

E.KH. AKHATOVA,¹

c.e.s., professor.

e-mail: eahatova@mail.ru

M.D. AKHTANOVA,²

PhD student.

e-mail: merey.kz@gmail.com

¹Almaty humanitarian and economic university, Kazakhstan, Almaty

²Turan University, Kazakhstan, Almaty

MAIN PROVISIONS OF MODERN URBAN CONCEPTS

Abstract

The article considers the main provisions of modern urban concepts. The purpose of this article is to systematize and analyze them, as well as to identify universal models and strategies for the development and modernization of cities for modern global society. The authors explore the very concept of urbanization and the basic principles, concepts of modern urbanism to conduct a comprehensive and in-depth analysis of modern urban concepts and their systematization. The main aspects of the manifestation of the globality of urbanization at the present stage, philosophical and ideological, problematic and spatial (geographical), are studied. The main provisions of urban planning developed within the framework of the concept of New Urbanism are also given. After analyzing the main provisions considered, it is concluded that this concept is aimed at creating comfortable environmentally, ergonomically and socially balanced conditions for human habitation and for nature conservation. When studying the basic concepts of urbanization, a set of the following methods of economic research was used: monographic, program-target, logical. In the work on the study, such theoretical research methods as comparisons and generalizations, scientific abstraction and synthesis were also used.

Key words: urbanization, modern urbanism, city, agglomeration, urban settlements, urban population, indicators of urbanization, urban concepts.